

MEMO-ZİN HİKÂYESİ'NDE "YER" MOTİFİ

Ahmet TURAN

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yerleşik bulunan aşiretlerimiz arasında pek meşhur olan ve ayrıca Kuzey Irak'ta ve Azerbaycan'da da bilinen "Memo-Zin Hikâyesi", diğer adıyla "Memê Alan Destanı", Türk kültürünün, Türk mitolojisinin önemli unsurlarının izlerini taşımaktadır.

Bu izlerden, örneğin; silah üzerine and içme, kuş şekline girme, kan damlasından çalının yeşermesi, ağızdan alev çıkması, denizden at çıkması, saç kesme, Hızır, yılan, yedi sayısı, üç sayısı gibi motifleri, çeşitli yazılarımızda detaylı olarak işlemiştik ⁽¹⁾

Bu yazımızda ise, "yer" motifini ele alacağız. "Yer" yahut "toprak" motifinin, anlam itibarıyla kültürümüzdeki konumu, Memo-Zin Hikâyesi'ndeki ile aynıdır. Bu hikâyede, Memo ile Zin'in aşkları konu ediliyor ve olay Cizre'de geçiyor. Bilindiği gibi, Cizre, Şırnak ilimizin bir ilçesidir. Birkaç yüzyıllık geçmişi bulunan söz konusu hikâyede geçen, örneğin; "**yer yarılması**", "**yedi kat yer**", "**kara toprak**" gibi kavramlar, Türk mitolojisinde var olan unsurlardır.

Konuya ilişkin olarak, hikâyede şu ifadelere yer verildiğini görmekteyiz:

"Memo, her iki kardeşin üstlerine geldiğini görünce,

Çeko'nun üç yıllık sözlüsü Zin'le yan yana oturmaktan çok utanmıştı.

İçinden belki on kez demişti: 'Keşke **yer yarılıydı** da ben **yedinci kata** gömülseydim.'

Zin de Kastel Pınarı'ndan, Gül Suyu'ndan döndü.

O da Memo kadar, bugün yaptıklarından pişmandı.

Kırkbir cariyeye birlikte eve döndü, büyük bir utanç içinde, O da **yer yarılсын** ve **yedi kat altına** gömülsün isterdi, tüm bu cariyelerle birlikte.

Tek, kendisinin ve Memo'nun adının olumsuz biçimde dile düştüğünü duymasaydı..." ⁽²⁾

Bu ifâdelerde, önemli mitolojik izler görmekteyiz. Türk mitolojisi konusunda bir otorite olan merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, "**yedi kat yer**" in Türk mitolojisindeki mevkiini de incelemiştir. Merhum Ögel, "Türk Mitolojisi" isimli eserinde, konuya şöyle bir açıklık getirmektedir:

"Batı Türklerine göre, **yer yedi kat** idi. 'Yedi' rakamı, Çin mitolojisinde de büyük bir önem taşırdı. Fakat İran mitolojisinde bu sayının daha orijinal özelliğeri vardır. Bugün, İslâmîyet ve İran kültürleri ile, tarih boyunca hiç bir ilgi kurmamış olan Batı Sibiryâ ve Fin-Ugor kavimlerinde de, gök ve yer katlarının sayıları, yedi'dir. Bu inanışın İran mitolojisi yolu ile Orta Asya'ya yayılıp yayılmadığını bilmiyoruz. Böyle bir tesir olsa bile, İslâmî-

yet'ten ve hatta İsa'dan çok önceleri başlamış bulunması daha muhtemeldi. Eski Orta Asya ve Anadolu Türkleri'ne göre yer, 'yedi kat' idi. Hucendî de 'Letafetname'sinde şöyle diyordu:

**'Yaratkan Adem-ü hurü meleknî,
Tozaktan arş-ü kürsi vü feleknî,
Tokuz eflâknî askar muallak,
Yedi kat yerni hem kılğan mutabbak!'**

Yani; 'Adem ile huri melekleri yaratan, göğü ve gök çarkını süsleyen, Dokuz felek burçlarını hiç bir yere bağlamadan, boşlukta asan, **Yedi kat yeri**, hem yaratan ve hem debirini diğeri üzerine dizen Tanrı!'

İslâmiyet'in ve İran edebiyatının tesirleri, bu şiir üzerinde açık olarak görülürler. Bunu inkâr etmeğe imkân yoktur. Ancak, '**dokuz burç veya felek**' ile '**yedi kat yer**', İslâmiyet'le hiç bir ilgisi olmayan, Sibiryâ Türkleri'nin mitolojilerinde de vardır. '**Dokuz gök, yedi kat yer**' gibi deyimler, Sibiryâ Türk edebiyatında çok görülen sözlerdir.

Kırgızların da şöyle bir atasözleri vardır: 'Cer kulağı ceti kat', yani, 'yerin kulağı yedi kattır'. Kırgızlar demek istiyorlar ki, 'yer gibi, kulağı da yedi kattır' ve 'her söylenen şey duyulabilir'. Ayrıca, Dünya bu sebepten dolayıdır ki, haberler ve yayıntılarla doludur." (3)

Bir Altay efsanesine göre de: **Yeraltının hakani, yedi kat yerin altında yaşayan Çılan-Mongus**" idi. Altay Türkçesi'nde "çılan", "yılan" demektir. (4)

"Memê Alan Destanı"nda; hem Memo'nun, hem de Zin'in "**yer yarılması**"ndan sözetmeleri düşündürücüdür.

Eski Türkler, mezara "**yerçün**", yani "**yerçi**" demişlerdi. "**Yere batmak**", "**yere bat!**", yani "**kaybolmak**", "**yok ol!**" sözeri de, hep bu büyük sonla ilgili deyimlerdi. (5)

Günümüz Türkçesinde de benzer deyimler kullanılmaktadır: "yere batasica", "yerin dibine geçmek", "yer yarılıp içine geçmek (girmek)", "yere batmak", "yere geçmek", "yerlere geçmek" (6)

Yerin yarılması veya çökmesi düşüncesi, eski Türk edebiyatı örnekleri olan Göktürk / Orhon Kitabeleri'nde de yer almıştır: "Ey Tür Milleti! Gök yıkılmasa, yer çökmese, seni kim ortadan kaldıracabilir?"

Bu sözlerden anlaşılıyor ki; göğü, yıkılabilen bir kabuk gibi düşünen eski Türkler, yerin de bir çatısı olduğuna inanıyorlar. En büyük felâket ve belki de "kıyamet", göğün çökmesi, yıkılması ve yerin de yarılması idi. (7)

Bu motif, bazı destanlarımızda da geçmiştir. "Satuk Buğra Han Destanı"nda şöyle denilmektedir:

"... Bir gece Buğra Han, amcasını İslâm dinine davet etti. Amcası kabul etmedi. Bunun üzerine yer yarıldı ve yarılan yere Buğra Han'ın amcası gömülüp kayboldu..." (8)

Yine "yer"le ilgili olarak, "Memê Alan Destanı"ndan şu dizeleri de aktarıyoruz:

"Dediler: 'Dünyanın toprağı üçümüzün başına olsun!'

Siti, öne çıkıp dedi: 'Toprak başınıza...'

Yedinci gün, Zin de öldü, göçüp gitti.

Cizre halkı, büyük-küçük, Zin'in ölüsü başında toplandılar.

Zin'in ölüsünü alıp götürdüler tantanayla,

Cizre'nin büyükleri, kodamanları birlikte yürüdüler,

Götürüp Memo'nun yanında bir türbe kazdılar.

Zin'in ölüsünü **kara toprağa** koydu-
lar." (9)

"**Kara toprak**" deyiimi, Osmanlılar'da
olduğu kadar, Kırgız Türkleri'nin edebiyat-
ında ve Çağatay lehçesinde de çok yay-
gındır. Özbekler, buna "**kara toprak**"
derlerdi. Rengi kara olan topraklarla bera-
ber, manevi anlamda toprağa ve "mezar"a
da böyle denirdi.

Türk topluluklarının çoğu, "**kara top-
rak**" sözü ile hemen "ölüm" ve "mezar"ı
hatırlarlar. Anadolu'da, "**toprak onun ba-
şına**" bedduasıyla, ne demek istenildiği
biliniyor. Toprak, ölümün bir sembolü gi-
bidir. Ölen bir dost için kullanılan, "**top-
rak salmak**" deyiimi de, Türk kültür ve
an'anesinin üzüntülü, fakat vefa hislerini
canlandıran güzel bir hatırasıdır. Çoğu
Türk lehçelerinde "toprak salmak" sözü,
"ölen bir dostla vedalaşmak" anlamına ge-
lirdi. Ölen bir akraba veya dostum mezarı-
nın başına gidip, birkaç kürek toprak at-
mak!..

"Kutadgu-Bilig"te de:

"İtiğlig saray, ordu, karşı kodup,

Yağ yer töşenip, yaturlar küdüp"

Yani; "insanoğlu fânidir, süslü saray-
larını bırakıp, **kara toprağa** döşenerek
yatacaktır" deniyordu. (10)

"Kara yer", "kara toprak" gibi deyim-
lerin Dede Korkut Destanları'nda da çok
sık kullanıldığını bilmekteyiz.

Aynı duygu ve düşünceler, Türk halk
ozanlarının şiirlerine de yansımıştır.

Ünlü ozanımız Karacaoğlan, bir şiirin-
de:

"Karac'oğlan der ki başa yazıldı
Dilem yaşı ceyhun oldu süzüldü
Kefenim biçildi kabrim kazıldı
Mezarımın üstü **karalandı** gel."

derken, bir başka şiirinde de, şöyle de-
mektedir:

"Arap at üstünde kaldı postumuz

İkrardan döndü mü ola dostumuz

Yarın bir gün **kara toprak** üstümüz

Çürüdür hey Benli Suna'm çürüdür." (11)

16. Yüzyılda yaşamış halk ozanları-
mızdan Pir Sultan Abdal'ın seslenişi ise
şöyledir:

"Eğer göğeri ben bostan olursam

Şu halkın diline destan olursam

Kara toprak senden üstün olursam

Ben de bu yayladan Şah'a giderim." (12)

Aşık Veysel'in meşhur "Toprak" şiirini
ve özellikle bu şiirin süsü olan "benim sa-
dık yarım kara topraktır" dizesini, bilme-
yenimiz yok gibidir.

NOTLAR

1. Ahmet Turan, Türk Kültürü Araştırmaları: Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Cilt: 1, Ankara 1991; Cilt: 2, Ankara 1992.
2. Destana Memê Alan (Çev. Baran), İstanbul 1978, s. 329.
3. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Cilt: 2, İstanbul 1971, s. 337, 338.
4. Prof. Dr. B. Ögel, a.g.e., s. 337.
5. Prof. Dr. B. Ögel, a.g.e., s. 318.
6. İ. Hilmi Soykut, Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul 1974, s. 428, 429; Yusuf Ziya Bahadın, Türkçe Deyimler Sözlüğü, İstanbul 1971, s. 106, 107.
7. Prof. Dr. B. Ögel, a.g.e., s. 324.
8. M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 142.
9. Destana Memê Alan, s. 230, 382, 383.
10. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihinin Giriş, I, Ankara 1978, s. 283.
11. Mustafa Necati Karaer, Karacaoğlan, İstanbul (tarihsiz), s. 149, 276.
12. Prof. Dr. İlhan Başgöz, İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1968, s. 35.